

VZDĚLÁVACÍ VÝSLEDKY ČESKÝCH A FINSKÝCH ŽÁKŮ: KOMPARACE NÁLEZŮ PISA

Jan Průcha

Abstrakt: Zjištění v obou provedených výzkumech PISA (2000, 2003) dokládají vynikající výsledky finských žáků a také vcelku úspěšné, přesto však za finskými zaostávající výsledky českých žáků. V příspěvku argumentuji, že pro komparaci těchto výsledků nelze operovat jen s průměrnými souhrnnými daty srovnávaných populací, ale je nutno vysvětlovat hlubší příčiny rozdílů. K tomu účelu objasňuji některé faktory, jež ovlivňují vzdělávací výsledky ve Finsku ve srovnání s ČR.

Klíčová slova: komparace vzdělávacích systémů; vzdělávací výsledky; projekt PISA; jednotná škola; selektivní škola; vliv rodinného zázemí.

Abstract: The paper compares the results of PISA in the Czech Republic and in Finland. The differences between results of Czech and Finnish students have been caused by several factors: Among them the existence of comprehensive school in Finland vs. selective school in the Czech Republic is apparently the most decisive factor together with the influence of some social and cultural factors.

Key words: comparison of educational systems; educational outcomes; PISA project; comprehensive school; selective school; impact of family background.

VÝSLEDKY FINSKÝCH A ČESKÝCH ŽÁKŮ

Výsledky PISA 2003 byly zveřejněny koncem roku 2004 (*Learning for Tomorrow's World*, 2004). Velkou pozornost vzbudilo to, že **žáci Finska dosáhli nejlepších výsledků** mezi populacemi žáků všech 41 zemí, takže počtem dosažených bodů se umístili: Na prvním místě v čtenářské gramotnosti a v přírodovědné gramotnosti, na druhém místě v matematické gramotnosti, na druhém až třetím místě v řešení problémů.

Průměrné hodnoty zjištěné v testech pro českou populaci žáků celkově nejsou špatné, tj. ve srovnání s ostatními zeměmi. **Čeští žáci skórovali nad průměrem zemí** v matematické gramotnosti, v přírodovědné gramotnosti a v řešení problémů, kde dosáhli vyššího počtu bodů než žáci většiny zemí. V čtenářské gramotnosti dosáhli čeští žáci počet bodů nelišící se statisticky významně od mezinárodního průměru zemí.

Jinak se ale jeví situace při srovnání českých výsledků s finskými: Ve všech čtyřech měřených oblastech jsou mezi populacemi žáků Finska a Česka rozdíly, tj. výsledky českých žáků jsou vždy horší (viz tab. 1).

Tab. 1. Průměrné hodnoty výsledků finských a českých žáků (PISA 2003)
(Mezinárodní průměr zemí = 500 bodů)

Populace žáků	Čtenářská gramotnost	Matematická gramotnost	Přírodovědná gramotnost	Řešení problémů
Finsko	543	544	548	548
Česká rep.	489	516	523	516

Data ukazují, že mezi průměrnými výsledky finských a českých žáků jsou větší či menší rozdíly (25–54 bodů). Obdobné relace byly zjištěny i v předchozí evaluaci PISA 2000, kde mladí Finové rovněž dosáhli lepších průměrných výsledků než mladí Češi. **Čím jsou dané rozdílnosti způsobovány?**

V českých explanacích k těmto rozdílům se často objevují **ekonomické argumenty**. Poukazuje se na to, že Finsko jako ekonomicky vyspělejší stát přiděluje na své školství větší objemy finančních prostředků než si může dovolit Česká republika. Tuto skutečnost dokládají mezinárodní statistiky OECD.

Přesto nelze považovat výdaje států na vzdělávání za rozhodující faktor, jímž by se daly vysvětlovat odlišnosti ve vzdělávacích výsledcích žáků. Adekvátnější jsou explanace, které hledají objasnění rozdílů **ve faktorech pedagogických, sociálních a kulturních**. Znamená to ovšem, že nelze srovnávat jen souhrnné „národní průměry“ zemí, nýbrž je nutno operovat s detailnějšími údaji o vzdělávacích výsledcích než jsou jen celkové počty bodů. Jestliže se takto podíváme na výsledky finských a českých žáků v evaluacích PISA, můžeme konstatovat (viz tab. 2):

Tab. 2. Charakteristiky vzdělávacích výsledků ČR a Finska (evaluace PISA)

	Česká rep.	Finsko
• vzdělávací výsledky v souboru žáků	velký rozptyl	malý rozptyl
• vzdělávací výsledky v souboru škol	velký rozptyl	malý rozptyl
• závislost vzdělávacích výsledků na sociálním statusu rodin	vysoká závislost	nízká závislost

Jak je patrné, výsledky finských a českých žáků v evaluacích PISA mají odlišný charakter:

- (1) *Finské vzdělávací výsledky jsou poměrně homogenní, jak v populaci žáků, tak v souboru škol. Naopak české vzdělávací výsledky jsou odlišné jak v souboru žáků, tak v souboru škol.*
- (2) *České vzdělávací výsledky vykazují vysokou závislost na rodinném prostředí žáků, resp. na jeho socioekonomických charakteristikách.*

To znamená, že produkty vzdělávacích systémů jsou determinovány faktory, které jsou zakotveny jednak v pedagogických zvláštěnostech, jednak v sociálních a kulturních specifitách společností Finska a ČR.

Pedagogické příčiny rozdílů mezi českými a finskými vzdělávacími výsledky

V různých mezinárodních komparacích vzdělávacích výsledků (PISA, TIMSS aj.) se zřetelně projevuje jeden základní trend: V některých zemích existují značné rozdíly vzdělávacích výsledků mezi školami uvnitř národního vzdělávacího systému, v jiných zemích jsou tyto rozdíly mezi školami malé až nepatrné.

Česká republika je jednou z těch zemí, v nichž je **rozdílnost vzdělávacích výsledků žáků vysoká, a to především v závislosti na typu škol**, v nichž se žáci vzdělávají. To se prokázalo jak v PISA 2000 (Straková a kol., 2002), tak znovu výrazně v PISA 2003 (Koucký aj., 2004). Zjišťuje se, že čeští žáci základní školy dosahují v měřených oblastech vzdělávání vždy výrazně horších výsledků než žáci stejného věku v odpovídajících třídách víceletých gymnázií (viz tab. 3).

Tab. 3. Výsledky českých žáků ve dvou typech škol (PISA 2003)

Typ školy	Čtenářská gramotnost	Matematická gramotnost	Přírodovědná gramotnost	Řešení problémů
Základní škola	469	495	500	494
Víceletá gymnázia	593	631	637	620
Rozdíl počtu bodů	124	136	137	126

Rozdíly ve výsledcích žáků z obou srovnávaných typů škol jsou enormní. V populaci finských žáků takovéto rozdíly neexistují. Příčina je jednoduchá: Ve Finsku není zaveden systém víceletých gymnázií, nýbrž funguje (jako ve většině evropských zemí) **jednotná základní škola (peruskoulu)**, s 9 ročníky pro mládež ve věku 7–16 let. Takže všichni žáci ve věku 15 let navštěvují stejný typ nevyběrové školy, na rozdíl od českých žáků, kteří po ukončení 5. a 7. ročníku základní školy se rozdělují a jsou pak vzdělávání v odlišných typech škol.

JEDNOTNÁ ZÁKLADNÍ ŠKOLA VS. SELEKTIVNÍ VZDĚLÁVÁNÍ

Již při analýze výsledků PISA 2000 se zřetelně ukázalo, že vzdělávací výsledky žáků jsou diferencovány podle toho, v kterém typu školy se vzdělávají. Jak konstatují Straková a kol. (2002), „výsledky žáků výběrových škol jsou výrazně lepší než výsledky žáků běžných základních škol“ (s. 104).

Totéž se prokázalo při analýze výsledků PISA 2003, kdy se konstatuje (Koucký aj., 2004), že „rozdíly mezi jednotlivými typy škol v České republice jsou vysoké a určitým způsobem vypovídají o **značné selektivitě** našeho vzdělávacího systému“ (s. 8 – tučně J. P.).

Tato konstatování jsou odrazem dostatečně známých charakteristik českého vzdělávacího systému: Český systém je selektivní již na úrovni nižšího sekundárního vzdělávání, tedy počínaje ve věku žáků 11 let, kdy je možný přechod ze základní školy do osmiletého gymnázia. Je to důsledkem unáhleného politického rozhodnutí v roce 1990, kdy byl princip jednotného vzdělávání mládeže odstraněn z českého školství. Tehdy byl přijat model selektivního vzdělávání, který se uplatňuje pouze v Německu, Rakousku a Lichtenštejnsku. Kromě českého a slovenského školství jej převzalo ještě Maďarsko.

Je příznačné, že stejně jako v České republice, také v Německu se v důsledku selektivního systému projevují významné odlišnosti ve vzdělávacích výsledcích žáků v závislosti na typu škol. V německém systému se usku-
tečňuje rozdělování žáků do různých typů vzdělávání v ještě mladším věku než v českém systému, tj. již po ukončení 4. ročníku primární školy (*Grundschule*), tedy ve věku 10-11 let. Pak vstupují žáci buď do gymnázia (s akademickým zaměřením) nebo do reálky (s odborným zaměřením) nebo pokračují v *Hauptschule* (nevýběrové, prakticky zaměřené vzdělávání). Ukazuje se jak v PISA 2000, tak v PISA 2003, že výsledky německých 15-letých žáků se velmi výrazně odlišují, tj. nejlepší jsou u žáků gymnázií a mnohem horší u žáků *Hauptschule* – tedy obdobně jako je tomu v české populaci žáků.

Podobně je tomu v českém vzdělávacím systému, kde je celá záležitost komplikována ještě dalšími faktory: V ČR především tím, že existuje silná závislost mezi vzdělávacími výsledky žáků a jejich sociokulturním rodinným zázemím (Průcha, 2003), jak je to dokládáno i rozbořem výsledků PISA 2003 (Koucký aj., 2004). V Německu (a podobně ve Francii a Nizozemsku) jde hlavně o komplikaci způsobovanou poměrně velkým počtem žáků z rodin imigrantů, kteří dosahují ve školním vzdělávání nižších výsledků než žáci z rodin domácího etnika (Baumert et al., 2001).

Ve **Finsku** je situace zcela odlišná a v celosvětovém měřítku dosti ojedinělá: Jednak existence jednotné základní školy (zavedené na počátku 70. let minulého století) sama o sobě způsobuje, že rozdíly ve výsledcích žáků z různých škol jsou nepatrné; jednak zároveň působí řada faktorů sociální a kulturní povahy, které mají vliv na zmenšování diferencí mezi školami z hlediska teritoriálního i mezi jednotlivými žáky.

Ústředním principem vzdělávací politiky ve Finsku je nikoliv prioritně podpora nejnadanějších žáků (ve smyslu schopností pro akademické studium), jak se to silně uplatňuje u nás, nýbrž zajišťování rovných vzdělávacích příležitostí pro všechnu mládež. **Filozofie rovnosti a spravedlnosti je dominantní** pro finskou vzdělávací politiku, tudíž jako nejdůležitější se jeví to, aby se všem žákům dostalo co nejvíce individuálně přizpůsobených podnětů k rozvoji v rámci školního vzdělávání. K tomu slouží různá opatření ve školách jako je např. vysoká péče věnovaná žákům se vzdělávacími potížemi za tím účelem, aby co nejdříve dohnali svou třídu apod.

Proto se ve Finsku ani neuvažuje, jak mezi pedagogickými odborníky, tak v širší veřejnosti, o nahrazení jednotné školy nějakým selektivním systémem. Dokládají to názory finských odborníků a pracovníků Státního výboru pro vzdělávání prezentované na mezinárodní konferenci *Finland in PISA Studies* (Helsinky, 14.-16. března 2005). Svědčí o tom i výzkumy provedené mezi rodiči: Vyšetřením reprezentativního souboru finských rodičů se prokázalo, že jednotná škola je jimi hodnocena velmi pozitivně a neprosazuje se mínění, že by měla být odstraněna ve prospěch selektivního systému (Räty et al., 1999).

Na závěr je nutno zdůraznit, že vliv jednotné základní školy na vynikající finské výsledky vzdělávání, zjištěné v mezinárodních evaluacích PISA a v jiných komparativních měřeních, je nesporný. Není však jedinou příčinou, nýbrž je doprovázen i dalšími vlivy:

Zejména je to silná (a nikoli pouze deklarovaná) podpora národního vzdělávání všemi politickými stranami, vládou, parlamentem a obcemi; velmi kvalitní příprava učitelů a dalšího vzdělávání učitelů; demokratické myšlení obyvatel Finska podporující aktivity k vyrovnávání sociokulturních handicapů určitých skupin mládeže; protestantská morálka vytvářející postoje k sebevzdělávání a pracovitosti aj. V neposlední řadě – jak ukazují

mnohé nálezy z oblasti interkulturní psychologie (Průcha, 2004) – působí na sféru vzdělávání také vlastnosti národního charakteru, které vedou Finy jakožto početně malý národ k sebezprosazování se v soutěži států právě na základě co nejkvalitnějšího vzdělávání.

LITERATURA

1. BAUMERT, J. et al. (Hrsg.) *PISA 2000. Basiskompetenzen von Schülerinnen und Schülern im internationalen Vergleich*. Opladen: Leske + Budrich, 2001.
2. *Education at a Glance: OECD Indicators 2003*. Paris: OECD, 2003.
3. KOUCKÝ, J., KOVAŘOVIC, J., PALEČKOVÁ, J., TOMÁŠEK, V. Učení pro život. Výsledky výzkumu OECD PISA 2003. *Učitel'ské noviny*, 2004, č. 46, s. 1-20.
4. *Learning for Tomorrow's World. First Results from PISA 2003*. Paris: OECD, 2004.
5. PRŮCHA, J. Sociální nerovnosti ve vzdělávání: Aktuální problematika pro českou pedagogiku. *Pedagogika*, 2003, roč. 53, č. 3, s. 287-299.
6. PRŮCHA, J. *Interkulturní psychologie*. Praha: Portál, 2004.
7. RÄTY, H., SNELLMAN, L., MÄNTYSAARI, H, VORNANEN, A. Parents View on the Comprehensive School and its Development: a Finnish study. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 1999, roč. 40, č. 3, s. 203-215.
8. STRAKOVÁ, J. a kol. *Vědomosti a dovednosti pro život. Čtenářská, matematická a přírodovědná gramotnost patnáctiletých žáků v zemích OECD*. Praha: ÚIV, 2002.

Kontak

Prof. PhDr. Jan Průcha, DrSc.
Varnsdorfská 333, 190 00 Praha 9
e-mail: janprucha@volny.cz